



Examining the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture from the perspective of Alfred Adler and Carl Gustav Jung's theory

Soheila Loveimi¹ 

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. E-mail: sloveimi@yahoo.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article history:

Received 01 October 2023

Received in revised form 28 October 2023

Accepted 03 December 2023

Published Online 21 May 2024

Keywords:

poetry,
architecture,
Indian style (Isfahani),
Alfred Adler,
Carl Gustav Jung,

ABSTRACT

Background: Examining the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture from the perspective of Alfred Adler and Carl Gustav Jung's theory.

Aims: In this article, common psychological aspects of Esfahani style (Indian) poetry and Esfahani style architecture have been investigated.

Methods: The research method is library and its type is analytical-descriptive. After examining the characteristics and common psychological aspects of poetry and architecture of the Isfahani period, we have come to the conclusion that in addition to the social issues that affected poetry and architecture in the Safavid period, some aspects of psychology in this period also affected the style of poetry and The architecture of this period has left an impact. Among other things, due to the spread of poetry and art among the people and its departure from the court, signs of extroversion can be seen in the poetry and art of this period, and its representation is paying attention to the intellectual and imaginative tastes of the public instead of considering the opinions of the rulers.

Results: This can be examined in the form of the "social interest" component of Alfred Adler's theory. This caused the poetry and architecture of this period to become general instead of being specialized and customized and developed based on the intellectual, imaginative and emotional taste of the public. Another common psychological aspect in the poetry and architecture of this period is the attention to beliefs and opinions that are presented as archetypes in the field of psychology and can be examined in the form of Jung's theory.

Conclusion: This aspect is also a result of popularization of poetry and architecture, and during this process, the common beliefs and ideas and archetypes of the general public of the people were manifested in the poetry and architecture of this period.

Citation: Loveimi, S. (2024). Examining the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture from the perspective of Alfred Adler and Carl Gustav Jung's theory. *Journal of Psychological Science*, 23(135), 713-728. [10.52547/JPS.23.135.713](https://doi.org/10.52547/JPS.23.135.713)

Journal of Psychological Science, Vol. 23, No. 135, 2024

© The Author(s). DOI: [10.52547/JPS.23.135.713](https://doi.org/10.52547/JPS.23.135.713)



رتال جامع علوم انسانی



✉ **Corresponding Author:** Soheila Loveimi, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

E-mail: sloveimi@yahoo.com, Tel: (+98) 9168341301

Extended Abstract

Introduction

This study delves into the intricate interplay between Isfahan style poetry and architecture, scrutinizing their psychological dimensions through the lenses of Alfred Adler and Carl Gustav Jung's theoretical frameworks. Isfahan, a city renowned for its rich cultural heritage and artistic accomplishments, provides a captivating backdrop for this exploration. The synthesis of Isfahan's poetry and architecture serves as a unique lens through which to examine the profound impact of cultural expressions on the human psyche (Smith et al., 2019). Alfred Adler's individual psychology, emphasizing the significance of subjective experiences and the pursuit of superiority, will be applied to elucidate the personal and collective motivations embedded in Isfahan's artistic creations. Simultaneously, Carl Gustav Jung's analytical psychology, with its focus on archetypes and the collective unconscious, will offer a nuanced understanding of the symbolic elements prevalent in Isfahan style poetry and architecture. This interdisciplinary approach aims to contribute to the broader discourse on the intersection of art, psychology, and culture, shedding light on the intricate ways in which Isfahan's artistic expressions resonate with the human psyche (Alority et al., 2022). Moreover, this study endeavors to unravel the intricate symbiosis between Isfahan's poetry and architecture, dissecting the nuances of emotional resonance and cultural symbolism. Adler's theory, with its emphasis on the subjective construction of meaning and the pursuit of significance, allows for an exploration of the individual narratives embedded within Isfahan's artistic creations. By examining the motivations driving poets and architects, this research seeks to decipher the psychological underpinnings that manifest in the form of poetic verses and architectural marvels, contributing to a deeper comprehension of the human psyche in the context of artistic expression (Skani et al., 2018).

In tandem, Jung's analytical psychology brings forth a holistic perspective, uncovering the archetypal motifs and collective unconscious elements that permeate Isfahan's cultural fabric. By scrutinizing the

recurrent symbols and themes in both poetry and architecture, this study aims to discern the universal aspects of human experience that find manifestation in Isfahan's artistic endeavors. Furthermore, the exploration of the collective unconscious allows for an examination of how Isfahan's cultural and historical background contributes to the formation of shared symbols and narratives, creating a collective identity that is interwoven with the city's artistic heritage.

In essence, this research contributes to the interdisciplinary dialogue between psychology and the arts, offering a novel perspective on the multifaceted relationship between cultural manifestations, psychological processes, and the human experience. By elucidating the psychological dimensions of Isfahan style poetry and architecture through the frameworks of Adler and Jung, this study aims to foster a deeper appreciation for the intricate interplay between artistic expression and the human psyche, transcending cultural boundaries and enriching our understanding of the universal aspects of human existence (Fao et al., 2020).

Furthermore, a critical aspect of this examination involves an in-depth analysis of the distinctive characteristics inherent in Isfahan style poetry and architecture that align with the theoretical constructs proposed by Adler and Jung. Adler's emphasis on the significance of creative endeavors as a means of overcoming perceived inferiorities invites an exploration of how Isfahan's artistic expressions serve as avenues for individuals and communities to assert their unique identity and cultural prowess. This study will delve into specific examples of Isfahan's poetry and architectural elements to unravel the intricate ways in which these creations may function as tools for self-affirmation and empowerment.

Simultaneously, Jung's theory of archetypes and the collective unconscious lends itself to an examination of the universal symbols and themes embedded in Isfahan's artistic heritage. The study aims to identify recurring motifs and symbols in both poetry and architecture, shedding light on the shared human experiences that transcend temporal and cultural boundaries. By employing Jung's framework, this research seeks to discern the archetypal elements that

contribute to the enduring appeal and cross-cultural resonance of Isfahan style, elucidating the psychological underpinnings that foster a sense of shared humanity.

In conclusion, the synthesis of Adler and Jung's theories in the context of Isfahan style poetry and architecture offers a holistic understanding of the intricate psychological dimensions inherent in these cultural expressions. Through a meticulous examination of individual motivations, collective symbolism, and universal archetypes, this study contributes to the broader discourse on the interconnectedness of artistic endeavors and the human psyche, fostering a nuanced appreciation for the profound impact of cultural expressions on individual and collective well-being.

Method

The methodology employed in this study adheres to rigorous academic standards, employing a multifaceted approach to comprehensively examine the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture through the theoretical frameworks of Alfred Adler and Carl Gustav Jung. A qualitative research design will be employed to delve into the subjective and symbolic dimensions of Isfahan's cultural expressions. This approach is well-suited to capture the nuances and complexities inherent in the artistic endeavors under investigation, allowing for an in-depth exploration of individual narratives, cultural symbolism, and archetypal elements.

The primary data sources for this study will be Isfahan's poetry and architectural structures. A systematic content analysis will be conducted to identify recurring themes, symbols, and motifs within the selected samples. Additionally, interviews with poets, architects, and cultural experts from Isfahan will be conducted to gain insights into the motivations, intentions, and cultural contexts that shape these artistic creations. The qualitative data will be meticulously coded and analyzed, drawing upon Adler's and Jung's theoretical frameworks to interpret the psychological dimensions inherent in the selected artifacts.

To enhance the robustness of the findings, a comparative analysis will be conducted across different periods and styles of Isfahan's poetry and

architecture. This temporal and stylistic diversity will contribute to a comprehensive understanding of the evolution and continuity of psychological themes within Isfahan's artistic heritage. Furthermore, relevant secondary sources, such as scholarly articles, historical documents, and cultural analyses, will be consulted to provide a broader contextualization of the cultural and psychological dimensions under investigation.

The triangulation of data from primary and secondary sources, coupled with the application of Adler's and Jung's theories, aims to offer a nuanced and comprehensive exploration of the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture. The methodological rigor employed in this study aligns with the scholarly standards expected in academic research, ensuring the validity and reliability of the findings in contributing to the broader understanding of the intricate relationship between cultural expressions and the human psyche.

Results

The comparison of the psychological aspects of Isfahan style poetry and architecture reveals intriguing dimensions, particularly in terms of social interest, subtlety, and imaginative expression. The inclination towards imagination in the Isfahan style poetry during the Safavid era is not arbitrary; rather, it is influenced by psychological considerations alongside social factors. The evolution of poetry and art is intricately tied to psychological issues, as changes in artistic styles are inherently connected to shifts in human thought, belief systems, and perspectives. Poets of the Isfahan style, aligning with Alfred Adler's theory of social interest, consciously embraced imagination to cater to the collective interests and satisfaction of the general populace, moving away from individualistic pursuits.

Psychologically, the term imagination encompasses both conscious and unconscious aspects of the mind. In the context of Isfahan style poetry during the Safavid era, poets engaged in intentional and conscious imaginative pursuits, utilizing the conscious mind to create refined and sophisticated expressions. The focus on imagination, as a psychological phenomenon, underscores the deliberate and purposeful nature of imaginative

endeavors in the poetry of this period. Furthermore, the penchant for imaginative themes and the pursuit of novel subjects in the Isfahan style align with the broader characteristics of Indian-style poetry. While imagination is intrinsic to poetry as an art form, the concentrated effort of poets in this style towards exploring unprecedented and abstract concepts represents a mental endeavor. The intricate interplay between form and substance in Isfahan style poetry, marked by the poet's commitment to conveying intricate thoughts through metaphorical relationships, gradually led to an emphasis on profound and abstract themes, creating a more complex and challenging poetic landscape.

Similarly, in the realm of architecture, the traditional classification of architecture as one of the visual arts has its own historical challenges in the Iranian cultural context. Religious constraints and the potential creation of idolatry have historically limited the creation of visual arts, such as painting and sculpture, in Iran. Nevertheless, architects of the Safavid era, attuned to the social preferences and psychological inclinations of the people, embraced a style that resonated with the general public. This conformity with popular tastes and preferences is consistent with Alfred Adler's concept of social interest, where the architects directed their creative efforts towards meeting the collective aesthetic and cultural needs of the society.

In conclusion, the psychological dimensions of Isfahan style poetry and architecture during the Safavid era reveal a conscious and deliberate engagement with imagination, driven by both social and psychological considerations. The interplay of individual consciousness and the collective unconscious, as articulated by Adler and Jung, respectively, sheds light on the intentional and purposeful nature of imaginative expression in the artistic endeavors of this historical period.

Conclusion

The entirety of Iranian arts, including poetry and architecture, reflects the socio-economic, political, and cultural conditions of each historical period. Following an analysis of the common psychological characteristics and aspects of Isfahan's poetry and architecture, it is evident that, beyond the societal

influences during the Safavid era, certain psychological dimensions have significantly shaped the style of poetry and architecture in this period. Notably, as poetry and art gained widespread popularity among the public, moving beyond the confines of the court, signs of externalization in the poetry and art of this era become apparent. The manifestation of this externalization is observed in the attention given to the intellectual and imaginative tastes of the general populace, shifting focus from the perspectives of the ruling elite. This phenomenon is susceptible to examination through Alfred Adler's theory of "social interest," wherein the poetry and architecture of this period transitioned from specialization and commissioning to a more generalized form, crafted based on the intellectual, imaginative, and emotional preferences of the general public.

Another shared psychological aspect in the poetry and architecture of this period is the attention to beliefs and ideologies, presented in the realm of psychology as archetypes, which are subject to exploration through Carl Jung's theory. This aspect, too, is a product of the widespread dissemination of poetry and architecture during this period. Throughout this process, common beliefs, ideologies, and archetypal patterns in the collective psyche of the people have found expression in the poetry and architecture of the Safavid era. In conclusion, the intertwining of social, psychological, and cultural elements has contributed to the distinct features of Isfahan's poetry and architecture during this historical period, offering a nuanced understanding of the intricate relationship between the psychological dimensions and cultural expressions of the time.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines: This article was done by the author in compliance with the principles of ethics in research.

Funding: This research was done without financial support.

Authors' contribution: The author is responsible for writing all parts of the research.

Conflict of interest: The author declares that this research was conducted without any conflicts of interest.



بررسی جنبه‌های روانشناختی شعر و معماری سبک اصفهانی از منظر نظریه آلفرد آدلر و کارل گوستاو یونگ

سهیلا لویمی^۱

۱. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز ایران.

چکیده

مشخصات مقاله

زمینه: با بررسی‌های انجام شده مشخص گردید که تاکنون مطالعه‌ای به بررسی جنبه‌های روانشناختی شعر و معماری سبک اصفهانی از منظر نظریه آلفرد آدلر و کارل گوستاو یونگ نپرداخته است.

هدف: در این مقاله به بررسی جنبه‌های روانشناختی مشترک شعر سبک اصفهانی (هندی) و معماری سبک اصفهانی پرداخته شده است.

روش: روش پژوهش، کتابخانه‌ای و نوع آن، تحلیلی-توصیفی است. پس از بررسی ویژگی‌ها و جنبه‌های روانشناختی مشترک شعر و معماری دوره اصفهانی به این نتیجه رسیده‌ایم که علاوه بر مسائل اجتماعی که شعر و معماری را در دوره صفویان تحت تأثیر قرار داده، برخی جنبه‌های روانشناسی نیز در این دوره بر سبک شعر و معماری این دوره اثر گذاشته است.

یافته‌ها: با توجه فراگیر شدن شعر و هنر در بین مردم و خروج آن از دربار، نشانه‌های برون‌گرایی در شعر و هنر این دوره دیده می‌شود و باز نمود آن، توجه به سلاقی فکری و تخیلی عامه مردم به جای در نظر گرفتن عقاید حاکمان است که این امر در قالب مؤلفه «علاقه اجتماعی» از نظریه آلفرد آدلر قابل بررسی است. همین امر باعث شد تا شعر و معماری این دوره به جای تخصصی شدن و سفارشی شدن، عمومی شده و بر اساس سلیقه فکری و خیالی و عاطفی عامه مردم تکوین یابد.

نتیجه‌گیری: جنبه روانشناختی مشترک در شعر و معماری این دوره، توجه به باورها و عقایدی است که در حوزه روانشناسی، به عنوان کهن‌الگو مطرح می‌شوند و در قالب نظریه یونگ قابل بررسی هستند. این جنبه نیز زاینده عمومی شدن شعر و معماری است و در طی این فرآیند، باورها و عقاید و کهن‌الگوهای مشترک عامه مردم در شعر و معماری این دوره نمود یافته است.

استناد: لویمی، سهیلا (۱۴۰۳). بررسی جنبه‌های روانشناختی شعر و معماری سبک اصفهانی از منظر نظریه آلفرد آدلر و کارل گوستاو یونگ. مجله علوم روانشناختی، دوره ۲۳، شماره

۱۳۵، ۷۱۳-۷۲۸.

DOI: [10.52547/JPS.23.135.713](https://doi.org/10.52547/JPS.23.135.713) شماره ۲۳، ۱۳۵، ۱۴۰۳.



© نویسنده‌گان.

✉ نویسنده مسئول: سهیلا لویمی، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز ایران. رایانامه: sloveimi@yahoo.com

تلفن: ۰۹۱۶۸۳۴۱۳۰۱

مقدمه

دوره سبک هندی یا اصفهانی یکی از مهم‌ترین و بحث‌برانگیزترین دوره‌های ادبی و هنری است زیرا مؤلفه‌های خاصی از جمله گرایش به پیچیدگی و دشواری در آثار ادبی و هنری این دوره باعث برجسته شدن این دوره سبکی شده است که مسائل و جنبه‌های روانشناختی در خلق آثار شعری و معماری دارای مؤلفه‌های مشترک نقش مهمی داشته است. شعر و معماری نیز در این دوره تحت تأثیر جریان غالب هنری و ادبی یعنی سبک هندی قرار گرفتند و با اثرپذیری از برخی مؤلفه‌های روانشناختی، آثار قابل توجهی در این دوره خلق شد. بر سر کار آمدن خاندان صفوی (۹۰۵-۱۱۳۵ ه.ق.) را باید از جمله تأثیرگذارترین و مهم‌ترین رویدادهای تاریخی دانست که با ظهور آن، عصر جدیدی در تاریخ ایران گشوده شد. «نهضت سیاسی صفویان که از میان صوفیه برخاسته بود و موجب تأسیس سلسله حکومتی در ایران گردید، در منشأ و مبدأ صوفی و در باور شیعی بود و در نتیجه صفویان تشیع را به عنوان مذهب رسمی کشور اعلام کردند و از طرف دیگر، دست کم در اوایل حاکمیت، آنان به رشد و ترویج آرای صوفیه نیز پرداختند» (نصر، ۱۳۸۳: ۱۸۳).

طبعاً همراه با سازگار شدن حکومت رسمی با مذهب شیعه، نه تنها شعر و ادبیات، بلکه بسیاری از عوامل فرهنگی و فکری نیز دچار دگرگونی شد و برخی مسائل و جنبه‌های روانشناختی نیز باعث برخی تغییرات سبکی در شعر و معماری نسبت به دوره‌های قبل شد. صنعت و بازرگانی گسترش یافت راه‌های کاروان رو در درون کشور ساخته شد و شهرها، آبادی‌ها، مدرسه‌ها و مسجدهای بسیاری در سراسر ایران احداث گردید. در کارهای صنعتی و هنری و معماری آنچنان پیشرفتی فراز آمد که آن دوران را از ممتازترین زمان‌های تاریخ ایران ساخت» (صفا، ۱۳۷۱: ۷۳) و بدیهی است هنگامی که سخن از رونق و آبادانی عصر صفوی می‌رود، دوران چهل ساله پادشاهی شاه عباس اول بیش از پیش در ذهن خواننده تداعی می‌گردد. در نتیجه اقدامات وی خون تازه‌ای در شریان‌های اقتصادی کشور به جریان آمد. اصناف شهر به سرعت رشد کردند و فروشندگان و صنعت‌گران از هر صنف در داخل شهر به فعالیت پرداختند. «مسامحه و اغماض مذهبی شاه هم کار ساز شد و اسباب سوز و سرور را برای تمامی آحاد پایتخت فراهم آورد. تفریح، تجمل و آراستگی اجتماعی بویژه در مواجهه با فرنگیان ساکن پایتخت شیوه مرسوم طبقات اجتماعی شد» (آژند، ۱۳۸۵: ۲۸).

حضور فرنگیان در اصفهان خود انگیزه نوگرایی را در میان مردم به جنبش در آورد و اصفهان به عرصه‌ی منازعه سنت و تجدد تبدیل شد و از همین زمان بود که «سنت و تجدد به خصوص در قلمرو هنرها در مقابل هم قرار گرفتند و نتایجی به بار آوردند» (همان: ۳۲). شعر و شاعری نیز در این دوران رونقی به سزا داشت و دربار شاه عباس که خود به شعر و شاعری علاقه وافری داشت، پذیرای شاعران زیادی گردید که هر کدام به فراخور حال خویش از خوان نعمت وی بهره‌ها می‌بردند. از مکان‌هایی که محفل شاعران در آن تشکیل می‌شد، قهوه‌خانه‌ها بود. «این قهوه‌خانه‌ها که مراکز رشد و گسترش شعر محسوب شد، صحنه آمد و شد پیشه‌وران و زحمت‌کشان بود. همین در آمیختگی شعر با زندگانی طبقه کاسب کار بود که اجازه داد عناصری از زندگانی این طبقه در مضمون شعر و عرصه واژگان و گاهی در تصاویر شاعرانه نمایان گردد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۵۰).

چنان‌که ذکر شد، روی کار آمدن صفویان باعث شکوفایی انواع هنرها شد؛ در این میان، پیدایش سلسله صفوی دستاوردهای قابل توجهی نیز برای معماری ایرانی به ارمغان آورد. «با ظهور شاه عباس اول عصر زرین معمار صفوی آغاز شد. او به خاطر استعداد چشمگیر و ذوق هنری‌اش و با کمک ثروتی که حکومت شایسته‌اش پدید آورده بود، دوران تازه‌ای را در معماری ایران آغاز کرد» (تاکستن و دیگران، ۱۳۸۲: ۹۴).

گرایش به هنر و آفرینش آثار هنری، ریشه در فطرت و باطن انسان دارد و به نوعی می‌توان گفت که تبلور تمامی هنرها در ذات انسان، در اثر یک منشأ الهام یکسان و دارای سرچشمه واحد صورت گرفته است و از اینجاست که پای علم روانشناسی به مبحث گشوده می‌شود. به عبارت دیگر، مسائل روانشناختی در کنار مسائل اجتماعی، منشأ همسانی و شباهت چشمگیر انواع هنرها در دوره‌های تاریخی بوده است، به نحوی که ویژگی‌های سبکی هر دوره تقریباً در تمامی شاخه‌های هنری خود را نشان داده است.

شعر و معماری دو شاخه مهم هنری هستند که آفرینش آن‌ها ریشه در ذوق و قریحه هنرمند و شاعر دارد و مسائل روانشناختی در خلق آن‌ها نقش بسزایی دارد. وقتی که این دو شاخه هنری و ادبی را در گذر زمان و تحت تأثیر دوره‌های مختلف تاریخی و اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهیم، متوجه می‌شویم که نوعی همسانی معنادار میان آن‌ها در دوره‌های مختلف دیده می‌شود و در اینجا یک فرضیه مطرح است و آن اینکه احتمالاً این دو

نمایان‌گر شور و شوق و انگیزه‌های بی‌پایان او برای دست یافتن به تمام آرزوهایی است که به گونه‌های مختلف از او سلب شده است. رنگ سیاه نماد تیرگی و نفی همه چیز است.

– محمد معمارزاده (۱۳۹۰) در مقاله «سبک هندی و مکتب اصفهان» به این نتیجه رسیده است که در نقاشی‌های رضا عباسی به عنوان نماینده برجسته مکتب اصفهان، شاهد گذر آرام و موزون سنت به سوی تجدد در زندگی عوام هستیم.

– مهناز شایسته‌فر (۱۳۸۸) در مقاله «تعامل معماری و شعر فارسی در بناهای عصر تیموری و صفوی» به این نتیجه رسیده است که توجه به مضامین حکیمانه و عرفانی، چه در سرودن اشعار و چه در کاربرد آن‌ها در بناها و دیگر هنرها، در دوران تیموری بیشتر مورد توجه بوده است و این در حالی است که در دوران صفوی به بانی و ذکر تاریخ بنا، جهت ثبت تاریخی، بیشتر از دوران تیموری اهمیت داده شده است.

– مصطفی دشتی آهنگر (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی ویژگی‌های مشترک شعر سبک هندی و معماری دوره صفوی (با تکیه بر اشعار صائب تبریزی)» به این نتیجه رسیده است که در شعر و معماری به عنوان دو نمود مهم هنر دوره صفوی، نشانه‌های مشترکی وجود دارد که در شکل‌های متفاوتی ارائه شده است. به نظر می‌رسد علت این اشتراکات، گفتمان‌های خاصی است که در آن دوره وجود داشته است.

ب) مبانی نظری تحقیق

رابطه میان شعر فارسی و معماری در دوره صفوی

در تمامی دوره‌های تاریخی، نوعی همسانی و شباهت میان انواع شعبه‌های فرهنگ و هنر وجود دارد؛ به عنوان نمونه، هنرهای همچون معماری و مجسمه‌سازی و تئاتر و حکمت‌اندیشی در یونان باستان به صورت همزمان و در یک دوره تاریخی به اوج شکوفایی رسید، همچنان‌که در عصر نوزایی، هنرهای مانند مجسمه‌سازی و نقاشی و معماری و تئاتر و شعر با هم تکامل یافت و احیا گردید. در فرهنگ و تمدن ایران بعد از اسلام، این همسانی و همسویی در رشته‌های مختلف به وضوح قابل درک است و بهترین شاهد آن، دوران صفوی است که «نستعلیق و مینیاتور و قالی و خاتم و تذهیب و معماری و گچ‌بری و... با ظرافت‌ها و نازک‌کاری‌های غزل سبک هندی و نوآوری‌های چشمگیر در حکمت متعالیه با هم پهلو به پهلو می‌زند. همچنان‌که بار دیگر در عصر ناصری که ارائه کارهای ممتاز در

شاخه هنری و ادبی به یک میزان از مسائل روانشناختی، اجتماعی و سیاسی و غیره تأثیر گرفته‌اند و مؤلفه‌های سبکی هر دوره تقریباً به یک میزان در آن‌ها منعکس شده است.

در این مقاله بر اساس نظریه یونگ در خصوص «کهن‌الگو»ها و همچنین نظریه «علاقه اجتماعی» آلفرد آدلر، به بررسی جنبه‌های روانشناختی شعر و معماری دوره صفویه پرداخته شده است.

روش

الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان: جستجو در کتابخانه‌ها و پایگاه

های نمایه‌سازی داده‌های پژوهشی نشان می‌دهد که تاکنون تحقیقی در زمینه بررسی جنبه‌های روانشناختی مشترک شعر سبک اصفهانی (هندی) و معماری سبک اصفهانی نوشته نشده و تحقیق پیش‌رو، نخستین گام در این مسیر است. البته تحقیقات چندی در زمینه بررسی انواع هنر در دوران سبک اصفهانی انجام شده اما در هیچ‌کدام از آن‌ها به صورت مستقل و مفصل، به مقایسه معماری و شعر پرداخته نشده است. در زمینه شعر سبک هندی تحقیقات بسیاری انجام شده، که از آن جمله می‌توان به مقاله قمر آریان (۱۳۵۴) در «ویژگی‌ها و منشأ سبک مشهور هندی در سیر تحول ادبی»، مقاله کوروش صفوی (۱۳۸۱) در «نگاهی به چگونگی پیدایش سبک هندی در شعر منظوم فارسی» اشاره کرد که در آن‌ها به زمینه‌ها و منشأ شکل‌گیری این سبک در شعر فارسی پرداخته‌اند. همچنین زهت احمدی (۱۳۸۳) در «سبک اصفهانی (هندی) در دوره صفوی و قهرمان شیری (۱۳۸۹) در «پیدایی‌های سبک هندی اصفهانی یا هندی و زمینه‌های پیدایش آن» ویژگی‌ها و بن‌مایه‌های اساسی این سبک را بررسی کرده‌اند. در اینجا به معرفی برخی تحقیقات مرتبط با بررسی و مقایسه شعر با انواع هنر در دوره سبک اصفهانی می‌پردازیم:

– عاطفه نیکخو و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی ویژگی‌های مشترک شعر سبک هندی و مینیاتور مکتب اصفهان» پس از بررسی ویژگی‌های شعر سبک هندی و انطباق آن با وجوه زیرساختی در مینیاتور، در نهایت به نظام مندی مشترکی میان دو هنر دست یافته‌اند.

– سید کاظم موسوی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله «تحلیل روانشناختی رنگ سرخ و سیاه در اشعار صائب» به این نتیجه رسیده‌اند که در اشعار صائب بین کاربرد رنگ‌ها دو رنگ سرخ و سیاه کاربرد برجسته‌تری دارند. رنگ سرخ

اساس این سبک است نقش فعالی دارد. نکته مهم دیگر وفور اصطلاحات سبک شناسی و نقد ادبی در شعر است. «قالب مسلط شعری، غزل است؛ غزلی که حد و حدود ندارد و شاید به چهل بیت هم برسد زیرا شاعر تک بیتی می‌سازد و آن را در غزلی که مناسب باشد قرار می‌دهد لذا کم و زیاد کردن ابیات غزل آسیبی به شعر نمی‌زند و تکرار قافیه در آن امری طبیعی است زیرا شاعر در این سبک تک‌بیت گوست و قالب حقیقی مفردات است که شاعر ابیات را به وسیله قافیه و ردیف به هم گره می‌زند و این قافیه اگر تکرار هم شود اشکالی ایجاد نمی‌کند.

در شعر این دوره توجه به ردیف‌های دراز و خوش آهنگ ابتکاری رایج است؛ تک‌بیت‌ها جنبه ارسال المثلی دارند و تمثیل مهم‌ترین عنصر ادبی این دوره است.

«به سبب جنبه ارسال المثلی، بیت دهان به دهان می‌گردد و اسم شاعر فراموش می‌شود به طوری که می‌توان گفت معروف بودن بیت و مجهول بودن اسم شاعر یکی از مختصات شعری سبک هندی است» (قهرمان، ۱۳۷۶: ۱۰۱).

نظریه روانشناسی فردی آلفرد آدلر

نظریه روانشناسی فردی^۱ به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌ها در روانشناسی شخصیت، توسط آلفرد آدلر (۱۸۷۰-۱۹۳۷) بنیان‌گذاری شد. سیاسی معتقد است که، آدلر شیوه خویش را روانشناسی فردی و مقایسه‌ای نامیده است. روانشناسی فردی به این معنا که شخصیت، واحدی غیرقابل تقسیم است. او این واحد تجزیه‌ناپذیر را به‌عنوان یک جوهره در نظر می‌گیرد و تظاهرات هشیار و ناهشیار آن را مورد بررسی قرار می‌دهد» (حسینی قیداری، ۱۳۹۴: ۹۴) خود آدلر نیز می‌نویسد: «روانشناسی فردی هرگونه نماد ظاهری مثل تغییرات چهره، طرز سخن گفتن و رفتار را نشانه‌ای از ساختمان عمقی منش فرد می‌داند» (آدلر، ۱۳۶۱: ۱۶۱).

نگرش این مکتب به انسان از جنبه اجتماعی بودن اوست، «برخلاف نظریه مسلط قبل از وی؛ یعنی نظریه روان‌تحلیلی زیگموند فروید که بر جنبه زیستی و غریزی انسان تأکید داشت. آدلر معتقد بود که انسان را تنها باید در اجتماع مورد بررسی قرار داد و مسئله روانشناسی عمقی با توجه مسئله

معماری و نقاشی و داستان عامیانه و تعزیه و... را به موازات عرضه مجموعه‌های عظیمی در فلسفه و حدیث و اصول و رجال و تراجم و تاریخ روبرو هستیم» (معمارزاده، ۱۳۹۰: ۶۸).

بنابراین یکی از دوره‌های مهم و تأثیرگذار هنر ایران یعنی عصر صفوی (قرن ۱۱ هجری، قمری) محل مناسبی برای بروز شباهت‌های ساختاری میان دو هنر این دوره یعنی شعر (معروف به سبک هندی) و معماری آن (مکتب اصفهان) فراهم آورده است؛ تا آنجا که می‌توان شباهت سبکی یکسان و غیرقابل انکاری را میان دو هنر یاد شده قائل شد.

خروج هنرها از سنت‌های گذشته و حضور در میان مردم کوچه و بازار، انسان محوری و بازتاب اندیشه‌ها و ذوق زیبایی‌شناسانه عوام در ظاهر و باطن نمودی خاص و قابل تأمل دارد که در بعضی از هنرها از جمله ادبیات و معماری آشکارتر و ملموس‌تر می‌نماید. اگرچه هر کدام از هنرها، از مواد و ابزارهای متناسب با ساختمان خود برای بیان دیدگاه اصلی خویش بهره می‌گیرند، می‌توان نگرش فلسفی یا کلامی‌ای یافت، که منجر به ایجاد ساختاری مشابه در بین آن‌ها شده است. بیان مفاهیم در ساختمان منحصر به فرد هر کدام از آن‌ها، عناصر و زبان خاصی می‌طلبد. موسیقی زبان تنها را بر می‌گزیند و معماری زبان هندسه را به کار می‌برد و زبان ماده اصلی ادبیات است.

ویژگی‌های بارز معماری سبک اصفهانی

ویژگی‌های سبک اصفهانی عبارت است از:

۱. «ساده شدن طرح‌ها؛ در بیشتر ساختمان‌ها، فضاها یا چهار پهلو هستند (مربع) یا مستطیل.
۲. هندسه ساده و شکل و خط‌های شکسته بیشتر بکار رفت.
۳. پیش‌آمدگی و پس‌رفتگی در ساختمان کمتر شده، ولی از این شیوه به بعد ساخت گوشه‌های پخ در ساختمان رایج‌تر شد.
۴. سادگی طرح در بناها هم آشکار می‌شود.
۵. کیفیت ساختمان سازی اُفت می‌کند» (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۲۷۹-۲۸۲).

ویژگی‌های بارز شعر اصفهانی

زبان شعر سبک هندی از کنایه و تشبیه و استعاره خالی نیست ولی از همه صنایع تلمیح بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد زیرا در مضمون‌سازی که

^۱. Psychology Individual

ارتباط بین انسان‌ها قابل حل است. کریمی اصول مهم نظریه آدلر را این گونه معرفی می‌کند: اصل حقارت^۱ اصل برتری‌جویی^۲، اسلوب زندگی^۳، ترتیب تولد^۴، خودآگاهی^۵، علاقه اجتماعی^۶، غایت‌نگری و خویش‌تخلیق^۷» (کریمی، ۱۳۸۹: ۹۳).

کهن‌الگو در نظریه یونگ

نظریه یونگ به سبب پیچیدگی‌هایی که دارد یکی از نظریاتی است که در روانشناسی همواره موضوع بحث بوده است. کهن‌الگوهای یونگ در بین مفاهیم مختلفی که در نظریه او مطرح شده است اهمیت بسیاری دارد. کهن‌الگوها در واقع همان اساطیری هستند که یونگ در فرهنگ‌های مختلف با آن‌ها آشنا شد و متوجه شد که در تمامی فرهنگ‌ها حضور دارند. از نظر یونگ کهن‌الگوها ذاتی، جهانی و ارثی هستند به این معنا که همه ما بدون احتیاج به یادگیری، آن‌ها را در ذهن داریم و عملکرد آن‌ها به سازماندهی برخی تجارب در ذهن فرد کمک می‌کند (یونگ، ۱۳۸۳: ۱۲۴-۱۲۳).

یافته‌ها

مقایسه جنبه‌های روانشناختی شعر و معماری سبک اصفهانی

علاقه اجتماعی در قالب ظرافت و خیال‌پردازی

گرایش به خیال‌پردازی در دوره سبک هندی هرگز بی‌دلیل نبوده و تحت تأثیر مسائل روانشناختی بوده است، زیرا علاوه بر مسائل اجتماعی، مسائل روانشناختی نیز در تغییر سبک شعر و هنر دخیل است و هرگز تغییری در فکر و باور و دیدگاه انسان بدون در نظر گرفتن مسائل روانشناختی قابل تصور نیست. شاعران سبک هندی در راستای ترجیح منافع جمعی بر منافع فردی و به منظور کسب رضایت عامه مردم، به خیال‌پردازی روی آورده و از این طریق شرایط کسب لذت هنری را برای مردم فراهم آورده‌اند.

خیال‌پردازی در معنای روانشناختی به دو جنبه متفاوت ذهن، خودآگاه و ناخودآگاه اشاره دارد. شاعران دوره صفوی در امر خیال‌پردازی، جنبه خودآگاه ذهن خود را به کار گرفته‌اند زیرا گرایش به خیال و ظرافت‌اندیشی در اشعار آنان ارادی و آگاهانه بوده است.

۵. quareness self
۶. interest social
۷. self creative

۱. superiority
۲. principle
۳. style life
۴. order birth

قدرت مذهبی بوده‌اند. در هنر غربی نیز اثبات شده است که کلیسا اجازه خلق چنین هنرهایی را به هنرمندان نمی‌داد (گامبریج، ۱۳۹۳: ۱۲۳).

در باب هنرمندی معماری نیز هنرمندان این دوره به تبعیت از سلیقه فکری مردم به خلق آثار معماری همت گماشته‌اند و این موضوع نیز در قالب نظریه علاقه اجتماعی آلفرد آدلر قابل طرح و بررسی است. به طوری که معماری این دوره نیز علاوه بر به کارگیری مضامین و طرح‌های مذهبی، به سلاطین عامه مردم نیز حسن توجه داشت و آثاری همه‌پسند در این دوره خلق شد. «هرچه فرد علاقه اجتماعی بیشتری داشته باشد از لحاظ روانی پخته‌تر است. افراد ناپخته خود محور هستند و برای قدرت و برتری شخصی بر دیگران تلاش می‌کنند. افراد سالم صادقانه به دیگران علاقه دارند و هدفی را دنبال می‌کنند که رفاه همه انسان‌ها را در بر دارد. علاقه اجتماعی با خیرات و خودخواه نبودن مترادف نیست» (آدلر، ۱۳۶۲: ۱۱۴).

همانگونه که در باب شعر توضیح داده شد، جزءنگری یکی از ویژگی‌های اندیشگانی فرهنگ و تمدن سنتی مشرق زمین است. این ویژگی مشترک، در مواردی بروز عینی یافته است؛ مثلاً وقتی در دوره تیموری، هنرمندان مناطق مختلفی از مشرق زمین، از ازبکستان تا گرجستان، ترکیه، سوریه، عراق، ایران و هند تحت حمایت و فرمان گورکانیان بناهایی را برآوردند، حاصل کارشان چندان تفاوتی با هم نداشت اگرچه در اقلیم، قومیت، زبان، خط و... با یکدیگر تفاوت‌های فاحشی داشتند، اما این تفاوت‌ها نتوانست تغییر معناداری را در هنر و معماری این دوره پدید آورد (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۳۱) و یکی از دلایل این یکسانی می‌تواند همین نگرش جزءنگرانه‌ای باشد که در ذهن همه هنرمندان این نواحی وجود دارد. در ایران نیز، همه انواع هنرهای سنتی، می‌تواند نماینده ویژگی جزءنگری و عدم دید انداموار باشد، اما هرگاه این هنرها جلوه‌های بصری یافته‌اند، آنگاه بهتر درک می‌شوند. از آنجا که نقطه اوج و تعالی معماری ایران (از آنچه باقی مانده)، معماری دوره صفوی است، بنابراین بهتر از هر هنر دیگری، می‌توان این ویژگی را در معماری صفوی (به عنوان نمونه‌ای از هنر بصری) دید.

جزءنگری و عدم توجه به کل تا زمانی که مربوط به انتزاع یا هنرهای انتزاعی باشد، شاید چندان جدی به نظر نرسد، اما زمانی که عدم دید انداموار، در نتیجه جزءنگری، بروز عینی بیابد، اشکالاتی جدی پدید می‌آورد؛ نمونه چنین اشکالی در مسجد شاه (اصفهان)، به عنوان یکی از بارزترین نمونه‌های معماری صفوی بروز کرده است؛ در این عمارت،

گاهی بعضی از اجزاء با یکدیگر تناسب ندارند یا در به کارگرفتن اجزا به کلیت استفاده آن‌ها چندان توجهی نشده است؛ مثلاً در سردر ورودی مسجد که با رنگ‌بندی‌های کامل، آکنده از نقاشی معرق است، حاشیه بیرونی ایوان با زنجیرهای پهن از کتیبه‌های متون مذهبی در زمینه‌ای کبود رنگ تزیین شده است. قاب‌هایی با شکوه همچون سجاده‌هایی که مدخل را در بر گرفته باشند با سنگ مرمر تزیین شده‌اند. اما بقیه مسجد با کاشی‌هایی نامرغوب آذین شده‌اند، شاید به این علت که پول به اتمام رسیده! بیشتر این بخش‌ها با کاشی‌هایی هفت رنگ کار شده‌اند که در نور آفتاب می‌تواند جلوه خیره‌کننده‌ای داشته باشد اما در چنین فضاهای تاریک داخلی شبستان و عبادتگاه‌های زمستانی چندان جلوه‌های ندارند (بلر، ۱۳۸۸: ۴۸۳). بلر همچنین نمونه دیگر چنین وضعی را در عمارت چهل‌ستون نشان می‌دهد: «این بنا را شاه عباس دوم در سال ۱۰۵۷ ه.ق ساخت. در حریق سال ۱۱۱۶ آسیب بسیار دید ولی سال بعد با افزایش تالار، به طور اساسی بازسازی شد. به این سان، این عمارت نیز در یک زمان مشخص و با نقش‌های کلی ساخته نشده است، بلکه مثل عالی‌قاپو در مقاطع مختلف بازسازی، تکمیل و تزیین شده است و نیازها و سلاطین مختلفی در آن اثرگذار بوده است. دیوار نگاره‌های آن هم نشان‌دهنده سبک‌ها و موضوعات چندگانه‌ای است و به احتمال زیاد در زمان‌های مختلف اجرا شده است؛ مثلاً موضوعات نقاشی‌ای که در اتاق‌ها و تالارهای مختلف وجود دارد گاهی نه تنها هیچ تناسبی با هم ندارند که حتی در تقابل با هم قرار گرفته‌اند. حتی در نقاشی‌های این تالارها، گاهی سبک‌های متفاوتی نیز مشاهده می‌شود (همان: ۴۸۸) که همگی این موارد می‌تواند نشان‌دهنده فقدان تفکر کلنگر و انداموار به بنا باشد و از این جهت یادآور بعضی از غزل‌های این دوره است که ابیات در آن‌ها نه تنها با یکدیگر هیچ ارتباطی ندارند که گاهی، به علت طولانی شدن زمان سرایش، یکدیگر را نقض هم می‌کنند. برای نمونه در یکی از غزلیات صائب، دو بیت با هم تناقض دارند. شاعر در یکی از ابیات خود را سرفراز می‌داند از اینکه مانند سرو میوه ندارد:

بی‌بری بر خاطر آزاده من بار نیست سرفراز از نخل‌های میوه دارم همچو سرو
و در بیتی دیگر از همان غزل از اینکه میوه ندارد خود را شرمسار می‌داند و سزاوار سنگ:

خجلت روی زمین از سنگ طفلان می کشم بس که از بی حاصلی‌ها
شرمسارم همچو سرو
(توحیدیان، ۱۳۸۸: ۱۱۲-۱۱۳)

علاقه اجتماعی در ظرافت و خیال‌پردازی خود را در قالب مؤلفه‌هایی
مشترک در شعر و معماری نشان داده است که به چند مورد از مهم‌ترین
مؤلفه‌های مشترک شعر و معماری که به نظر می‌رسد بر مبنای علاقه
اجتماعی مورد نظر آدلر قابل تحلیل هستند، آورده می‌شود:

تزیینات در معماری / نازک‌خیالی در شعر (پیچیده‌گویی)

آدلر معتقد است که آدمی اجتماعی به دنیا می‌آید و به اجتماعی بودن خود
علاقه‌مند است. این علاقه اجتماعی در نوع آدمی فطری و ذاتی است. تلاش
برای برتری در فرد سالم به صورت حس اجتماعی و همکاری و همچنین
جرات و رقابت بیان می‌شود. از سوی دیگر، تلاش برای همدلی و رفاقت با
جمع از طریق استعدادها و توانمندی‌ها نیز در این حیطه قابل بررسی است.
به عبارت دیگر، یکی از جنبه‌های علاقه اجتماعی مورد نظر آدلر، تمایل
درونی هنرمند به خلق اثری است که منجر به ایجاد تعلق خاطر او به اجتماع
شده و رضایت مردم را از اثر خلق شده در پی داشته باشد. بنابراین در دوره
صفوی، هنرمندان و شاعران به تخیل و ظرافت و باریک‌اندیشی روی
آوردند تا بتوانند مخاطبان عام را از هنر خود بهره‌مند گردانند.

در همین راستا، در این دوره، تمرکز به جای ساختار معماری، جای خود را
به تزیین داده است. معمار این دوره ترجیح داده است که به جای اهتمام
برای ابتکار، روابط میان اجزای تشکیل دهنده ساختمان‌ش را بررسی و ویژگی
های مشترک شعر سبک هندی و معماری دوره صفوی را آراسته تر سازد
(فریه، ۱۳۷۴: ۱۰۵-۱۰۶) چنین وضعیتی در معماری، بسیار شبیه است به
شعر شاعران این دوره که بیش و پیش از هر چیز دیگری به تناسبات
واژگانشان می‌اندیشیدند و ابایی نداشتند از اینکه وضوح و شفافیت معنا با
این کار از بین برود. شاعر در سبک هندی، باید قدرت کشف پیوندهای
دقیق و ظریف را داشته باشد. رعایت تناسب‌ها، یکی از بنیادین‌ترین مشخصه
ها و گرایش‌های ذوق عصر صفوی و شاعران سبک هندی است. شاعران
این سبک، شیفته تناسب‌های لفظی و معنایی و شبکه‌های پیچیده معانی و
الفاظ در یک بیت هستند (اسماعیلی و آلاشتی، ۱۳۹۳: ۳۰).

همچنین نازک‌خیالی و پدید آوردن معانی عجیب و دور از ذهن در شعر،
می‌تواند متناظری برای تزیینات در معماری باشد. یکی از ویژگی‌های

سبکی این دوره نیز، تلاش شاعران برای بیان مفاهیم دور از ذهن و عجیب
و غریب است که خودشان به آن معنی بیگانه هم می‌گفتند.
صائب می‌گوید:

تلخ کردی زندگی بر آشنایان سخن این قدر صائب تلاش معنی بیگانه
چیست
(صائب، ۱۳۸۳: ۶۲۳)

علاوه بر صائب، بیدل دهلوی نیز از شاعران صاحب سبکی است که با تأکید
بر ابهام در شعر و پذیرش مضامین و ساختارهای نوگرایانه سبک هندی،
تصاویر تازه‌ای را برای دست یافتن به «معنی بیگانه» ارائه داده است.
به عنوان نمونه، بیدل در بیت زیر به همین موضوع معنی بیگانه اشاره کرده
است:

بر امید الفت از وحشت دلی خوش می‌کنیم آشنای ما کسی جز معنی
بیگانه نیست
(بیدل، ۱۳۸۶: ۸۴)

صفوی می‌گوید کاربرد ترکیب و انتخاب که در معماری این دوره به نوعی
زیبایی خیره‌کننده (نظیر سبک باروک در معماری غرب) منتهی شده است،
در شعر، شاعران را به پیچیده‌گویی مبتلا کرده است (صفوی، ۱۳۸۱: ۳۴)
اصولاً همین که سبک هندی با مکتب باروک در غرب مقایسه می‌شود،
نشان دهنده‌ترینات عجیب و غریب در هنر این دوره است زیرا باروک در
اروپا به سبکی اطلاق می‌شود با این مترادفات معنایی: شکوهمند، پر از
تجمل و هوا و هوس، پر از ریزه‌کاری، تصنعی، چشم‌فریب و... (حسن‌زاده
و شامانی، ۱۳۹۱: ۴).

از آنجا که این شیوه مضمون‌پردازی تا این دوره کمتر سابق داشته است،
شاعران این دوره آن را «طرز تازه» نام نهاده‌اند:
صائب می‌گوید:

به طرز تازه قسم یاد میکنم صائب که جای بلبل آمل در اصفهان خالی
پیدا است
(صائب، ۱۳۸۳: ۸۱۷)

بیدل در خصوص طرز تازه می‌گوید:
بی جگر خوردن، بهار طرز نتوان تازه کرد غوطه تا در خون نزد فطرت،
سخن رنگین نشد
(بیدل، ۱۳۸۶: ۲۵۷)

سرودن چنین اشعاری مستلزم تلاش و تفکر زیادی بوده است و صائب به این تلاش ادعا دارد:

فرورو در سخن تا دامن معنی به دست آری که بی غواصی از دریا گهر بیرون نمی آید

(صائب، ۱۳۸۳: ۱۵۹۹)

او فهم اشعارش را هم نشانه فهم خواننده و هم نشانی از فهم خودش می داند: درک فکر نازک من شاهد فهمیدگی است می کند تحسین به خود هرکس کند تحسین مرا

(همان، ۹۱)

کهن‌الگوهای مشترک در معماری و شعر این دوره

کهن‌الگوها در این دوره در شعر و معماری به صورت برجسته نمود و یکی از ویژگی‌های اصلی شعر و معماری صفوی محسوب می شوند، این ویژگی در عمارتی مانند مدرسه مادر شاه جزو ویژگی‌های اساسی است (بلر، ۱۳۸۸: ۴۹۱). همچنین تأثیر در معماری شاهانه عمارت‌هایی چون کاخ فرح آباد در ساری یا در مقیاسی مردمی تر در کاخ هشت‌بهشت اصفهان و مقبره خواجه ربیع در مشهد نیز دیده می شود. تکرار عناصر مرتبط با کهن‌الگو در این دوران بسیار متداول است و در ساختمان‌هایی در مقیاس بزرگ، تأثیری مضاعف نیز یافته است. حتی در این دوره، عنصر آب، به عنوان کهن‌الگو، به عنوان ویژگی شاخص و منحصر به فرد مطرح شده است؛ به این ترتیب که با استفاده از خاصیت انعکاسی آب، معماران بنای عینی را به نحوی در آب منعکس می کنند که تصویر ذهنی دیگری از آن در آب ساخته می شود. از نمونه‌های موفق این نوع قرینه‌سازی که تحسین همگان را برانگیخته، چهل ستون، سی و سه پل و میدان نقش جهان را می توان نام برد. آب یکی از کهن‌الگوهای طبیعی است که بر اساس عقاید و باورهای دوران باستان، در کنار خاک و آتش و باد، یکی از عناصر اربعه محسوب می شود. آب در فرآیند خلقت اهورایی منشأ همه چیز و مقدم بر تمامی عناصر آفرینش بوده است. این کهن‌الگو، به عنوان عنصر زندگی بخش مطرح بوده و یکی از مهم‌ترین کهن‌الگوهای مردمان دوران باستان محسوب می شود.

بازتاب کهن‌الگوی آب و خاک در شعر و معماری این دوره

توجه به کهن‌الگوها، یکی از زیر مجموعه‌های نظریه یونگ بوده و از پدیده‌های شعر فارسی است که به ویژه در سبک هندی بازتاب گسترده‌ای داشته است. به عنوان مثال، کهن‌الگوی آب در شعر دوره صفوی به عنوان

یکی از کلیدی‌ترین واژگان مطرح شده که بسامد بالایی در اشعار برخی شاعران همچون صائب و بیدل داشته است. در دیوان صائب نمونه چنین کهن‌الگوهایی به فراوانی مشاهده می شود و گاهی در تمام ابیات یک غزل، این گونه کهن‌الگو وجود دارد. صائب به واژه آب علاقه و توجه ویژه داشته و چندین غزل با ردیف آب سروده است. از جمله:

سوز عاشق کم نگردد از فرو رفتن در آب این شرر چون دیده ماهی بود روشن در آب

(صائب، ۱۳۸۳، غزل ۸۶۸؛ بیت ۱)

یا در غزلی با مطلع زیر:

تا گل ز عکس عارض او چیده است آب در چشمه از نشاط ننگجیه است آب

(همان؛ غزل ۹۱۵؛ بیت ۱)

یا در غزل زیر:

دست و پا گم می کند موج سبک لنگر در آب خویشان را می کند گردآوری گوهر در آب

(همان؛ غزل ۸۶۷؛ بیت ۱)

کهن‌الگوی خاک نیز در معماری این دوره نمود یافته و در ترسیم زمینه‌ها و تلفیق چندین طرح، از طرح خاک نیز به وفور استفاده شده است که این ایده در بنای میدان نقش جهان قابل مشاهده است.

در شعر شاعران عصر صفوی به وفور دیده می شود و این شاعران از واژه خاک، مضامین متنوعی ابداع کرده و توجه ویژه‌ای به آن نشان داده‌اند:

ریشه در خاک تعلق نیست اهل شوق را می رود بیرون ز دنیا پایکوبان گردباد

(همان، غزل ۶۱۵؛ بیت ۳)

نمونه دیگر چنین ابیاتی در شعر صائب که به آن‌ها مدعا مثل نیز گفته شده است:

می شود خرج زمین چون میوه خام افتد به خاک وای بر آن کس که اینجا ناتمام افتد به خاک

(همان، غزل ۵۲۰۰؛ بیت ۱)

در مجموع، به دلیل توجه هنرمندان و شاعران عصر صفوی به باورها و عقاید و سلاقی فکری مردم کوچه و بازار، کهن‌الگوها به عنوان باورهای نخستین در شعر و معماری این دوره به صورت برجسته منعکس شده‌اند. یکی دیگر

در شعر این دوره نیز کهن‌الگوی آینه بسامد بالایی دارد و از عناصر مضمون آفرین در شعر است. کاربرد این کهن‌الگو با فراخواندن شعرشناسان به یافتن شبکه تداعی‌ها و مشخص کردن مرز ایهام تناسب‌ها و گرایش به خیال پردازی‌های شاعرانه همراه است (حائری، ۱۳۸۸: ۱۷).

همچنین شفیع کدکنی کتابی را که در مورد بیدل دهلوی نگاشته است، شاعر آینه‌ها نام نهاده است. که به کاربرد بالای کهن‌الگوی آینه در نزد بیدل اشاره دارد. در غزلیات صائب با رعایت تناسبات تعداد اشعار به کار رفته است بیش از «آینه» نزدیک به دو برابر شاعری مانند حافظ، فقط واژه ۷۰۰ بار در غزلیات صائب و حدود ۳۰ بار در غزلیات حافظ (که می‌تواند نشان‌دهنده تأثیر آینه و انعکاس نور در شعر سبک هندی و شعر صائب باشد. حتی صائب دو غزل با ردیف آینه دارد. واژگانی مثل شعله و شرار نیز در شعر صائب و دیگر شعرای سبک هندی بسامد بالایی دارد. در تحقیقی درباره رنگ سرخ در اشعار صائب آمده است: واژگان و ترکیباتی که یادآور رنگ سرخ باشد، بسامد بسیار بالایی در دیوان او دارد. واژگانی مانند گل، آتش، می، شراب، شعله، جگر، لعل، لاله، خون، عقیق، بدخشان، چهره، شرار، غنچه، دُرد، سبو، جام، صاف، اشک، لب، دل، یاقوت و... از همین دسته‌اند ترکیباتی از قبیل میخانه، گلشن، آتشین نفس، گلرنگ، لاله‌زار، آتشناک، آتش رخسار، خون آلود و... که با این واژگان ساخته شده است. کم است غزل‌هایی که یکی از این واژگان یا تعابیر در آن به کار نرفته باشد (موسوی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۷). شاید اگر تحقیق جامعی صورت بگیرد، مشخص شود استفاده از واژگانی مانند آینه، شراره، آتش، برق، شعله، رنگ، گل، حنا و... که مدلول‌هایشان به نحوی، توجه بصری بینندگان را به خود جلب می‌کنند، در شعر این دوره از ادوار دیگر شعر فارسی بیشتر است. این نکته در باب انتخاب این نوع واژگان می‌تواند گویای فرهنگی خاص باشد، چرا که در دیگر هنرهای این دوره نیز تنوع رنگ‌ها و نقش و نگارها بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

همه هنرهای ایرانی و از جمله شعر و معماری - ضمن این که در هر دوره تاریخی، تحت تأثیر شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی همان دوره هستند. پس از بررسی ویژگی‌ها و جنبه‌های روانشناختی مشترک شعر و معماری دوره اصفهانی به این نتیجه رسیده‌ایم که علاوه بر مسائل

از دلایل توجه معماران و شاعران دوره صفوی به کهن‌الگوها، تحلیلی عمیق آنان در زمان خلق اثر است که این تحلیلی و باریک‌اندیشی، منجر به نوعی مراقبه و توجه به اعماق ذهن شده و در نهایت محصول هنری این چرخه، نشانه‌هایی از باورهای نخستین و کهن‌الگوها را در خود می‌پرورد.

رنگ و آینه در معماری / شعله، آتش، برق و... در شعر

در اشعار شاعران سبک هندی به ویژه اشعار صائب، کهن‌الگوی رنگ بازتاب قابل توجهی داشته است. البته «در اشعار صائب بین رنگ‌ها، دو رنگ سرخ و سیاه کاربرد برجسته‌تری دارند. رنگ سرخ نمایان‌گر شور و شوق و انگیزه‌های بی‌پایان او برای دست یافتن به تمام آرزوهایی است که به گونه‌های مختلف از او سلب شده است. رنگ سیاه نماد تیرگی و نفی همه چیز است» (موسوی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۸). در کاشی‌کاری دوره صفویه نیز کهن‌الگوی رنگ اهمیت فراوانی دارد. در این دوره، طیف گسترده‌ای از رنگ‌های مختلف از جمله لاجوردی، فیروزه‌ای، زرد، سفید، سیاه، قرمز، لاک، سبز، قهوه‌ای و بادمجانی که هر کدام از منظر کهن‌الگو بودن قابل تحلیل هستند، دیده می‌شوند که از میان آن‌ها دو رنگ لاجوردی و فیروزه‌ای و زرد جایگاه خاصی دارند، در تزیینات مسجد امام و شیخ لطف‌الله که نمونه بارز معماری این دوره‌اند، به مقدار زیاد از این دو رنگ استفاده شده است. تضاد مناسب این چند رنگ موجب شده است طرح‌ها و نقش‌ها در سطوح کاشی‌کاری جذابتر و بهتر دیده شود (مکی‌نژاد: ۱۳۸۷: ۴۵).

آنچه از کهن‌الگوی رنگ در اینجا مد نظر است، ایجاد همین تضاد و تباین عناصر در زمینه اصلی نقاشی، معماری و یا دیگر هنرهای این دوره است. رنگ‌های تندی که به سرعت جلب نظر می‌کنند؛ مانند رنگ‌های نارنجی، قرمز و زرد که در شعر این دوره به صورت شعله و جرقه نمود یافته است؛ همچنین استفاده از کهن‌الگوی آینه نیز در تزیینات این دوره احتمالاً با همین هدف صورت می‌گرفته است؛ آینه نور را منعکس می‌کند و توجه را به سرعت جلب می‌کند.

گفته شده آینه‌کاری برای اولین بار در معماری این دوره و در بنای خانه شاه طهماسب در قزوین وارد تزیینات معماری می‌شود. و در دیگر بناهای این دوره نیز از آن استفاده شده است. استفاده از کهن‌الگوی آینه در این دوره، تا آنجا رونق می‌گیرد که حتی کاخی در اصفهان به نام آینه‌خانه ساخته می‌شود (سمسار، ۱۳۷۴: ۲۷۳).

اجتماعی که شعر و معماری را در دوره صفویان تحت تأثیر قرار داده، برخی جنبه‌های روانشناسی نیز در این دوره بر سبک شعر و معماری این دوره اثر گذاشته است. از جمله، با توجه فراگیر شدن شعر و هنر در بین مردم و خروج آن از دربار، نشانه‌های برون‌گرایی در شعر و هنر این دوره دیده می‌شود و باز نمود آن، توجه به سلايق فكري و تخيلى عامه مردم به جای در نظر گرفتن عقاید حاکمان است که این امر در قالب مؤلفه «علاقه اجتماعی» از نظریه آلفرد آدلر قابل بررسی است. همین امر باعث شد تا شعر و معماری این دوره به جای تخصصی شدن و سفارشی شدن، عمومی شده و بر اساس سلیقه فکری و خیالی و عاطفی عامه مردم تکوین یابد. دیگر جنبه روانشناختی مشترک در شعر و معماری این دوره، توجه به باورها و عقایدی است که در حوزه روانشناسی، به عنوان کهن‌الگو مطرح می‌شوند و در قالب نظریه یونگ قابل بررسی هستند. این جنبه نیز زائیده عمومی شدن شعر و معماری است و در طی این فرآیند، باورها و عقاید و کهن‌الگوهای مشترک عامه مردم در شعر و معماری این دوره نمود یافته است.

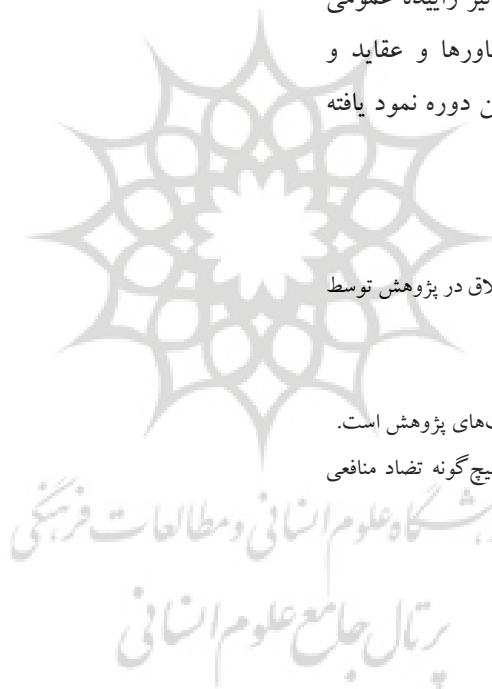
ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این مقاله با رعایت اصول اخلاق در پژوهش توسط نویسنده انجام شده است.

حامی مالی: این پژوهش بدون حمایت مالی انجام گردید.

نقش هر یک از نویسندگان: نویسنده مسئول نوشتن تمام قسمت‌های پژوهش است.

تضاد منافع: نویسنده اعلام می‌دارد که در نتایج این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.



منابع

بزرگ‌علوی، مجتبی، (۱۳۸۳)، حماسه ایستادگی. به کوشش علی دهباشی. بر ساحل سرگردانی، جشن‌نامه سیمین دانشور. تهران.

<https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jpll/Article/872128>

پورنامداریان، تقی، (۱۳۶۸)، رمز و داستان‌های رمزی. تهران: علمی و فرهنگی.

<https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jpll/Article/872128>

دانشور، سیمین، (۱۳۸۱)، سووشون. تهران: خوارزمی.

دستغیب، عبدالعلی، (۱۳۷۲)، سیمین دانشور و رمان سووشون. مجله ادبیات داستانی.

<https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jpll/Article/872128>

گلشیری، هوشنگ، (۱۳۷۲)، حاشیه‌ای بر رمان سووشون. مجله زنده‌رود.

<https://sanad.iau.ir/fa/Journal/jpll/Article/872128>

References

Lucien, F., Benarroch, E. E., Mullan, A., Ali, F., Boeve, B. F., Mielke, M. M., Petersen, R. C., Kim, Y., Stang, C., Camerucci, E., Ross, O. A., Wszolek, Z. K., Knopman, D., Bower, J., Singer, W., & Savica, R. (2022). Poly (ADP-Ribose) and α -synuclein extracellular vesicles in patients with Parkinson disease: A possible biomarker of disease severity. *PloS one*, 17(4), e0264446. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264446>

Stuendl, A., Kraus, T., Chatterjee, M., Zapke, B., Sadowski, B., Moebius, W., Hobert, M. A., Deuschle, C., Brockmann, K., Maetzler, W., Mollenhauer, B., & Schneider, A. (2021). A-Synuclein in Plasma-Derived Extracellular Vesicles Is a Potential Biomarker of Parkinson's disease. *Movement disorders: official journal of the Movement Disorder Society*, 36(11), 2508–2518. <https://doi.org/10.1002/mds.28639>

Kam, T. I., Mao, X., Park, H., Chou, S. C., Karuppagounder, S. S., Umanah, G. E., Yun, S. P., Brahmachari, S., Panicker, N., Chen, R., Andrabi, S. A., Qi, C., Poirier, G. G., Pletnikova, O., Troncoso, J. C., Bekris, L. M., Leverenz, J. B., Pantelyat, A., Ko, H. S., Rosenthal, L. S., ... Dawson, V. L. (2018). Poly (ADP-ribose) drives pathologic α -synuclein neurodegeneration in Parkinson's disease. *Science (New York, N.Y.)*, 362(6414), eaat8407. <https://doi.org/10.1126/science.aat8407>

Jacopo M. (2023). Unconventional protein secretion (UPS): role in important diseases. *Molecular*

biomedicine, 4(1), 2. <https://doi.org/10.1186/s43556-022-00113-z>

Lengyel-Zhand, Z., Puentes, L. N., & Mach, R. H. (2022). PARKinson's: From cellular mechanisms to potential therapeutics. *Pharmacology & therapeutics*, 230, 107968. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Alizadeh, Hamid (2004). Alfred Adler in the field of personality theory and psychotherapy. Tehran: Danje.Adler. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Alfred (1989). Understanding human nature, translated by Tahereh Javahersaz, first edition, Tehran: Rushd. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Arbabi, Isa, (1978). Chahar Saro Afsana, Tehran, Ohadi. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Biranvand, Rooh Elah, (2016). Investigating political issues in Sovshon, master's thesis in the field of Persian language and literature, Payam Noor University, Hamedan. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Heydari Jame Zaregi, Fahima, (2010). Structural and content analysis of Suvshun Simin Daneshvar's novel, master's thesis in the field of Persian language and literature, Isfahan, Faculty of Literature and Human Sciences. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107968>

Danshor, Simin, (2001). Sushun, Vol. 15, Tehran, Kharazmi Publications. <https://doi.org/10.1002/mds.28639>

Aboramadan, M., Dahleez, K. A., & Farao, C. (2022). Inclusive leadership and extra-role behaviors in higher education: does organizational learning mediate the relationship? *International Journal of Educational Management*, 36(4), pp, 397-418. <https://doi.org/10.1108/02635570710816748>

Balasubramanian, Natarajan and Ye, Yang and Xu, Mingtao, Substituting Human Decision-making With Machine Learning: Implications for Organizational Learning (January 1, 2022). *Academy of Management Review*, 2022, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4543450> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4543450>

Fischer, T., & Sitkin, S. B. (2023). Leadership styles: a comprehensive assessment and way forward. *Academy of Management Annals*, 17(1), pp, 331-372.

Lin, C. Y., & Kuo, T. H. (2007). The mediate effect of learning and knowledge on organizational performance. *Industrial Management & Data*

- Systems, 107(7), pp, 1066-1083
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Mugira, A. (2022). Leadership Perspective Employee Satisfaction Analysis. *AKADEMIK: Jurnal Mahasiswa Humanis*, 2(3), pp, 127-135.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Nurbaeti, S. (2022). Significance of the Influence of Leadership Model, Morale, and Satisfaction on Performance Consistency. *PRODUKTIF: Jurnal Kepegawaian dan Organisasi*, 1(1), pp, 10-18.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Pirayesh R., Pourrezay Z. (2020). The effect of transformational leadership style and organizational innovation on improving environmental performance of environmental polluters' companies' case study: lead producer companies in Zanzan province. *J. Environ. Manag. Tour.* 10, pp, 1687–1695.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Saputra, F., & Mahaputra, M. R. (2022). Effect of job satisfaction, employee loyalty and employee commitment on leadership style (human resource literature study). *Dinasti International Journal of Management Science*, 3(4), pp, 762-772.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Sawaeen F., Ali K. (2020). The mediation effect of TQM practices on the relationship between entrepreneurial leadership and organizational performance of SMEs in Kuwait. *Manag. Sci. Lett.* 10, pp 789–800.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Semedo, A. S. D., Coelho, A. F. M., & Ribeiro, N. M. P. (2016). Effects of authentic leadership, affective commitment and job resourcefulness on employees' creativity and individual performance. *Leadership & Organization Development Journal*, 37(8), pp, 1038-1055.
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>
- Tourish, D. (2014). Leadership, more or less? A processual, communication perspective on the role of agency in leadership theory. *Leadership*, 10(1), pp, 79–98
<https://doi.org/10.1108/02635570710816748>